

DEN ISLAMISKE OPLYSNING

Christopher de Bellaigue

The Islamic Enlightenment. The Modern Struggle between Faith and Reason

Penguin, 2017

398 sider, £14,99

Den amerikanske politolog Samuel Huntington fremlagde i 1996 den tese, at fremtidens storpoltiske konflikter ville bestå i kulturelle sammenstød mellem de forskellige civilisationer. Huntingtons tese skulle ikke mindst ses som en kritik af Francis Fukuyamas idé om, at den liberale kapitalisme havde sejret i Vesten og ville komme til at forme hele verdens fremtid. Huntington fik ret i sin tese i det omfang, at især den vestlige og den islamiske kultur er blevet præget af et gensidigt spændingsforhold. Hans egen teori kom imidlertid til at bidrage til Vestens spændingsforhold til den islamiske verden, og dermed blev *The Clash Of Civilizations* en selvopfyldende profeti. Teorien om civilisationernes sammenstød blev nemlig et vigtigt redskab for den vestlige højrefløj, der kunne udpege Islam som en ny ideologisk fjende, efter at den sovjetiske kommunisme var brudt sammen.

Huntingtons teori hviler imidlertid på den grundantagelse, at den vestlige og islamiske kultur er væsensforskellige. Derfor udgør Christopher de Bellaigues ny bog om den islamiske oplysningstid også et tiltrængt modspil. Bogen forsøger først og fremmest at udfordre Vestens kritiske fordomme om den islamiske verden. Højrefløjens udpegning af Islam som fjende er nemlig forankret i den idé, at den islamiske verden aldrig har gennemgået en oplysning, der svarer til den vestlige verdens. Derfor er den islamiske civilisation præget af religiøs undertrykkelse og dogmatik, som ligner Europas mørke middelalder.

Bellaigue lægger ud med at nuancere denne opfattelse. Muhammed grundlægger ikke alene Islam som en forlængelse af jødedommen og kristendommen. Den islamiske verden bliver også meget tidligt præget af vestlige idéer. Således bliver islams gyldne tidsalder mellem det 8. og det 13. århundrede kendetegnet ved en store interesse for antikkens græske og romerske tankeverden. I første omgang bliver vigtige græske og romerske værker om filosofi, lægekunst og videnskab oversat til arabisk. Derefter blomstrer den islamiske kultur i en længere periode, hvor Europa netop er præget af religiøs ensretning og undertrykkelse. I denne periode kommer den

islamiske filosofi på mange måder til at repræsentere et modstil til religiøs dogmatisme og undertrykkelse. Man kan af samme grund tale om, at den islamiske verden oplever en renæssance, længe før Europa gør det samme.

Vi skal helt frem til 1400- og 1500-tallet, før filosofien for alvor begynder at miste sit fodfæste i den islamiske verden. Det Osmanniske Rige erobrede Konstantinopel i år 1453 og erstattede dermed det Byzantinske Riges herredømme på Balkan og i Anatolien. Efterhånden bredte det Osmanniske Rige sig til en stor del af Europa, Mellemøsten og Nordafrika. Det nye storrige blev præget af religiøs ensretning, og sharialoven kom til at spille en afgørende rolle, der nedtonede rationalitet og frihed i den islamiske verden.

Mens Europa oplevede en oplysningstid i det syttende og attende århundrede, blev den islamiske verden mærket af religiøs dogmatisme, analfabetisme og politisk undertrykkelse. Ifølge Bellaigue gennemgik den islamiske verden imidlertid en form for oplysning i det nittende og tyvende århundrede. Den udvikling viser han ved at tage udgangspunkt i den islamiske verdens tre hovedcentre Cairo, Istanbul og Teheran.

Napoleons erobring af Egypten i 1798 igangsatte ikke mindst en ændring af forholdene i det gamle land ved Nilen. Napoleon var inspireret af Alexander den Store og ville ikke bare herske over Egypten men også reformere kulturen. Han medbragte franske videnskabsmænd, og der blev lagt planer for at bygge hospitaler og skoler. Den franske hær blev dog fortrængt af den britiske hær efter blot to år, men kimen var plantet til en forandring af det egyptiske samfund. Denne forandring blev for alvor virkelighed, da albaneren Muhammed Ali erobrede magten i Egypten i 1841. Han igangsatte en række reformer, der lagde grunden til en modernisering af det store land. Flere markante intellektuelle som Hassan Al-Attar og Rifaa Al-Tahtawi tog samtidig arven op fra den gyldne tidsalders læger og filosoffer, og de introducerede moderne videnskabelige og politiske idéer. På den måde blev Egypten gradvist åbnet på ny for Vestens kultur og tankegods.

Istanbul forblev en del af det Osmanniske Rige meget længere. Den russiske sultan Selim den 3. tog igangsatte en administrativ og militær reformering af Anatolien efter nederlagene i krigen mod Rusland i slutningen af det 18. århundrede. Senere opbyggede Mahmud den 2. en moderne hær efter europæisk mønster, og han indførte et moderne statsborgerskab, for alle der var uafhængigt af religiøst tilhørsforhold. Denne sekularisering blev udvidet i årtierne efter Mahmuds død, og

moderniseringen fik for alvor fart med en uafhængig presse. Som Ballaigue fremhæver, var det især digtere, forfattere og journalister, der bar den begyndende demokratisering af det senere Tyrkiet. Den tyrkiske republik blev udråbt i 1923, og republikkens hovedarkitekt var Kemal Atatürk, der var præsident helt frem til 1938. Hans mål var at gøre Tyrkiet til en sekulær nationalstat, der omfattede et moderne vestligt industrisamfund.

Oplysningen kom meget senere til Persien, der i lang tid var isoleret fra tidens nye teorier og teknologier. Til gengæld var landet befolket af shiamuslimer, som ikke havde afvist filosofi og videnskab i samme grad som sunnimuslimerne. Under pres fra Rusland og Storbritannien begyndte landet en modernisering, der endte med den persiske grundlovsrevolution i 1905/1911 og etableringen af den Islamiske Republik Iran i 1935.

Egypten, Tyrkiet og Iran blev gradvist præget af ophævelse af slaveriet, demokratisering og kvindefrigørelse. Alle steder var udviklingen båret af en økonomisk og politisk fremgang, der skabte større sikkerhed, flere rettigheder, mere sundhed og bedre uddannelse for befolkningerne. En del af befolkningen i de tre lande var dog utilfredse med den vestlige kulturimperialisme, som prægede den særdeles hastige islamiske oplysning. De vestligt sindede ledere pressede sekulære reformer igennem, der ikke havde opbakning i de brede befolkninger, som følte at deres sprog og kulturarv blev taget fra dem.

Den vestlige kulturimperialisme fremprovokerede derfor en slags modoplysning, der for alvor fik vind i sejlene, da den egyptiske lærer Hassan al-Bana i 1928 stiftede Det Muslimske Broderskab. Denne organisation modsatte sig vestliggørelsen af den islamiske verden, og målet var at stoppe sekulariseringen og opløsningen af de kulturelle traditioner. Den egyptiske forfatter Sayyid Qutb omformede senere disse tanker til den militante islamisme, der brugte en dogmatisk version af islam som en revolutionær ideologi.

Den samme modstand kunne spores i Iran, hvor CIA havde støttet et kup mod Irans statsminister Muhammed Mossadegh i 1953, der førte til indsættelsen af shahen Mohammad Reza Pahlavi som enehersker. I 1979 stod ayatollah Khomeini bag den iranske revolution, der førte til udråbelsen af Den Islamiske Republik Iran.

Bellaigue viser, at det generelt er forkert at betragte denne konservative modoplysning som en tilbagevenden til en tidligere samfundsorden. Bevægelsen var gennemsyret af vestlige værdier, samtidig med at den vendte sig imod den overfladiske

materialisme. Derfor kan det også undre, at Bellaigues bog bærer undertitlen 'The modern struggle between faith and reason'. En del af den islamiske kultur har altid været præget af en progressiv udveksling med omverdenen, mens en mere konservativ del af kulturen især har værget sig imod vestlig indflydelse. De seneste årtier har den konservative modstrømning hovedsageligt været båret af en bestræbelse på at forsvare den islamiske kultur mod en vestlig imperialisme, der på mange måder har været mere undertrykkende end frigørende. Derfor er løsningen på den aktuelle spænding mellem Vesten og den islamiske verden heller ikke at fare aggressivt frem, hvilket blot forstærker de mere rabiate kræfter. Samuel Huntingtons tese om civilisationernes sammenstød må udfordres af en bestræbelse på at skabe et kulturmøde, der viser, at Vesten og den islamiske verden har mere til fælles end de idéer, som adskiller dem.

Anders Dræby